

Kaksisataa vuotta pauperismia: kuvauksia köyhyydestä

OLLI MÄKINEN

Kirjallisuudessa kuvataan harvoin asioita suoraan. Kukaan ei oikein jaksa seurata realistista kerrontaa, sillä sen jälkeen ihmiset haluavat aina kysyä, entäs sitten, mitä muuta, tai että oliko siinä kaikki. Köyhyyttä on kuitenkin kuvattu usein kirjallisuudessa niin, että realismi ja naturalismi ovat olleet hallitsevia tyylilajeja. Mutta köyhyyttä ja kurjuutta on aina pyritty myös kätkemään ja piilottamaan, ja nykyään hyvinvointiyhteiskunnat tekevät tämän imagosyistä. Kuitenkin rikkaimmissakin yhteiskunnissa esiintyy kurjuutta. On paradoksaalista, että kirjallisuudessa tai tekstinä köyhyyksikuvaus saattaa viitata rikkauteen ja hyvinvointiyhteiskunnan ylistys kurjuuteen. Köyhyyteen liittyvät kirjalliset tekstit voivat olla siis hyvinkin erilaisia.

Köyhyyden kuvaukset edustavat usein samalaista gonzo-journalismia kuin esimerkiksi juuri nyt joka maassa yleistyneet televisio- ja sanomalehtiraportit, joissa reportterit elävät jonkin pituisen ajanjakson roskaruoaalla ja lihottavat itsensä vaaralliseen kuntoon. Toisaalta vastakkaisiakin yrityksiä on tehty: jotkut elävät muutaman kuu-kauden terveellisesti ja menettävät sillä hermonsaa. Köyhyyteen ja sen pariin vapaaehtoisesti sukeltamiseen liittyy siis aina sensaatiohakuisuutta, mutta se voi olla myös osoitus solidaarisuudesta.

Sana pauperismi tuli englannin kieleen latinasta, jossa pauper tarkoittaa köyhää. Kun pauper on englannissa yleinen nimitys kerjäläiselle, on pauperismi se tila, jossa tämä vähäväkisten luokka elää. Pauperismista voidaan kuitenkin puhua vasta silloin, kun sana saa poliittisen sivumerkityksen. Kommunismista manifestista on reilut sataviisikymmentä vuotta, mutta me emme voi sanoa, että vasemmistolaisuus ja sen myötä pauperismin vastustus olisivat alkaneet vasta vuonna 1848 vaan jo ennen sitä, ja tällöin sekä Ranskan suuri vallankumous (1789–1799) että utopisti

Charles Fourier (1772–1837) voisivat toimia jonkinlaisina virstanpylväinä. Köyhyydestä täytyy tulla tietoiseksi, ja tietoisuus poliittisessa mielessä on noin reilut kaksisataa vuotta vanha tila. Sitä ennen on ollut pelkästään sääliä, myötälämistä ja empatiaa, jotka laajempaa ihmisryhmää kohtaan suunnattuina olivat ainoastaan etuoikeutettujen luokkien tai pyhien miesten tuntemuksia. Myötäläminen historiassa taaksepäin ei taas ole aitoa, koska silloin me olemme jo sosiologisen, aatehistoriallisen ja kaiken muun tutkimuksen hapattamia.

Kun Kommunismista manifestista yhtäkkiä tuodaan värikkäin sanankääntein ja taitavin retorisin vedätyksin esille työväenluokan kurjuus, se sisältää itse asiassa köyhyyden negaation, joka on yhtä kuin työläisluokan maanpäällinen paratiisi:

”Kaikki tähänastiset yhteiskunnat, kuten olemme nähneet, ovat perustuneet sortavien ja sorrettujen luokkien vastakkaisuuteen. Mutta jotta voitaisiin sortaa jotakin luokkaa, täytyy tälle turvata sellaiset edellytykset, joiden puitteissa se voi ylläpitää ainakin orjan elämäänsä. Maaorja pääsi maaorjuuden vallitessa ponnistellen kommuunin jäseneksi, samoin kuin pikkuporvari porvariksi feodaalisen rajattoman yksinvallan ikeen alla. Nykyaikainen työläinen sitä vastoin, sen sijaan että kohoaisi teollisuuden edistyessä, vajoaa aina syvemmälle oman luokkansa edellytysten alapuolelle. Työläisestä tulee köyhimys, ja pauperismi, köyhäläisyys, kehittyy vielä nopeammin kuin väestö ja rikkaus. Tämä osoittaa selvästi, että porvaristo on kykenemätön pysymään kauemmin yhteiskunnan hallitsevana luokkana ja pakottamaan yhteiskuntaa pitämään oman luokkansa elin-ehdoja sääntelevänä lakina. Se on kykenemätön hallitsemaan, koska se ei kykene turvaamaan orjalleen edes orjan toimeentuloa, koska sen on pakko antaa orjansa vajota sellaiseen tilaan, jossa sen täytyy itse elättää orjaa, sen sijaan että orja elättäisi sitä itseään. Yhteiskunta ei voi enää elää porvariston alaisena, so. porvariston elämä ei enää sovellu yhteiskunnan puitteisiin.”

Nyt me tiedämme, että tämä paratiisi ei oikeastaan onnistunut, ja yhtä vähän onnistuttiin köyhyyttä poistamaan länsimaissa, vaikka hyvinvoin-

ti onkin lisääntynyt. Vai ovatko suomalaisen yhteiskunnan leipäjonot osoitus onnistuneesta hyvinvointiyhteiskunnasta? Epäonnistumista ei yleensä haluta tunnustaa, yhtä vähän kuin sen edustajia nähdä.

On mielenkiintoista, että kun vallankumous oli toteutunut ensin Neuvostoliitossa ja sitten toisen maailmansodan jälkeen Kiinassa ja Itä-Euroopassa, alkoi nopeasti ilmestyä tekstejä, joissa kuvattiin toteutunutta maanpäällistä paratiisia ruusuisten sanankääntein. Mielenkiintoista siksi, että kun pauperismikuvauksilla viitattiin epäsuorasti tuon tilan negaatioon, työläisten paratiisiin maan päällä, alkoivat tätä paratiisia esittävät kertomukset myös pikkuhiljaa viitata vastakohtaansa. Ensin sitä ei tajuttu, Jean-Paul Sartre ja John Steinbeck kävivät solidaarisuus- ja reportaasimatkoilla Neuvostoliitossa, mutta jonkinlainen epäusko ihmisten mieliin hiipi, kun he saivat katsella Maailma ja me, Uusi Puola ja Kiina tänään -lehtien upeita värikuvia, joissa kaksikymmentä puimuria ajoi kultaishalla arolla vierekkäin ja rakennustöissä raatoivat siististi puetut naiset, jotka kuitenkin aina hymyilivät. Glamour viittasi siis oikeastaan epäsuorasti poliittiseen sortoon ja pauperismiin.

Hieno satiiri ja ironia olivat kuin pieniä hiushalkeamia tässä kiitokuvamaisessa julkisivussa, ja kirjallisuudessa opittiin nopeasti lukemaan ”riivien välistä”. Yhteiskuntakriittisyys pääsi vauhtiin vasta toisen maailmansodan jälkeen, ja kun John Steinbeck matkusti valokuvaaja Robert Capan kanssa Neuvostoliittoon kesällä 1947, ei hän oikein uskonutkaan enää näkemäänsä, niin hämentynyt hän oli. Tästä kaikesta Steinbeck ja Capa kertovat teoksessaan *Markalla Neuvostoliitossa* (2002), ja kertomuksessa aletaankin keskittyä ihmisiin, koska sosialistinen yhteiskunta alkoi tuntua käsittämättömältä. Kylmällä sodalla oli osansa tässä kehityksessä.

Steinbeck oli ollut vaikeuksissa vasemmistolaisuutensa vuoksi, ja etenkin hänen teostaan *Vihan bedelmät* pidetään sosialistisen realismin amerikkalaisena perusteoksena, vaikka siinä onkin vahvoja symbolistisia aineksia. Steinbeck oli närkästynyt köyhien maatyöläisten kohtelusta. Vajaa puoli miljoonaa maanviljelijää perheineen joutui muuttamaan vuosina 1934 ja 1935 Keskilänneestä, kun ”suuri hiekkamyrsky” oli muuttanut heidän maansa viljelykelvottomiksi. Kaliforniassa he joutuivat taistelemaan työpaikoista siirtotyöläisten kanssa; kiinalaisiahan oli alkanut muuttaa Yhdysvaltoihin jo 1850-luvun alussa. Kertomukset Ka-

lifornian kulturalöydöistä saavuttivat Kiinan vuonna 1849, ja kolme vuotta myöhemmin Yhdysvaltoihin muutti yli 20 000 kiinalaista siirtolaista. Myöhemmin kiinalaisia muutti etenkin länsirannikolle rautatie- ja maataloustöihin, ja ennen pitkään Yhdysvalloissa oli pysyvä kiinalaisasutus, joka tietenkin kilpaili työpaikoista ja yrittäjinä asiakkaista muiden väestöosien kanssa. Siksi sekä liitto- että osavaltiot säätivät kilpaa aasialaista siirtolaisuutta rajoittavia lakeja, ja valtaväestö alkoi pelotella oikeasta itseään kiinalaisiin liitettävillä uhkakuvilla.

Vihan bedelmässä kuvataan, miten kilpailu ja talouslama ovat painaneet maatyöläisten palkat niin alas, etteivät ne riitä edes ravintoon, vaan työntekijät velkaantuvat jatkuvasti työnantajilleen. Lakot murretaan rikkurityövoimalla ja järjestäytyminen estetään väkivallalla. On paradoksaalista, että tilanne on yhä säilynyt samana: nyt dollareista taistelevat laittomasti Latinalaisesta Amerikasta tulleet siirtotyöläiset, ja palkat on puristettu hyvin alas. Mutta eivät amerikkalaiset yksin käytä siirtotyöläisiä hyväkseen. Talvivihanneksemme tulevat Espanjan Almeriasta, jonka kasvihuone-maailmassa afrikkalaiset laittomat siirtolaiset elävät usein epäinhimillisissä olosuhteissa.

1930-luvun pulakausi olikin pauperismikuvauksen kulta-aikaa. George Orwell vietti kyseisenä ajanjaksona nälkätaiteilijan elämää sekä Lontoossa että Pariisissa. Tuloksena oli loistava ajankuvaus *Puilla paljailta Pariisissa ja Lontoossa*, joka on myös eksistentiaalinen pakoyritys järjestäytyneestä yhteiskunnasta ja sen ”determinaatiosta”.

Pauperismi esiintyy aina säännöllisin väliajoin kirjallisuudessa, ja tuorein menestyksekkäs kannanotto oli amerikkalaisen Barbara Ehrenreichin dokumentaari *Nälkäpalkalla* (2003), joka on ollut menestys kaikkialla maailmassa. Ehrenreich on tohtori ja freelancerkirjailija ja kertoo teoksessaan, miten hän yrittää selvittää vähimmäispalkalla tämän päivän Amerikassa. Hän otti erilaisia pätkätyitä ja huomasi pian, että yhden työn palkka ei riittänyt edes ravintoon ja vuokraan asuntovau- nussa, vaan selviytyäkseen hänen piti tehdä vähintään kahta työtä. Silloinkin toimeentulo oli niin hatara, että esimerkiksi Yhdysvalloissa niin pakollisesta sairavakuutuksesta oli luovuttava.

Ehrenreich joutui (omasta vapaasta tahdostaan) painajaismaiseen kierteseen: hänellä ei ollut varaa sairastua, mutta kaksi täysimittaista työtä veivät kaikki mehut ja samalla hän altistui sairauksille ja tapaturmille. Vaikka maassa oli työvoimapula, py-

syivät alimmat palkat muuttumattomana, ainoastaan vuokrat nousivat. Ehrenreichin mukaan Yhdysvalloissa olisi kymmenisen miljoonaa ”hänen kaltaistaan” ihmistä, joilla on yhtä aikaa kaksi minipalkkaista työpaikkaa.

Ehrenreichin teoksessa aistii sen saman kauniin retoriikan, joka on niin ominaista esimerkiksi kommunistiselle manifestille. Hän ei ole kuitenkaan saanut sitä amerikkalaiselta työväenliikkeeltä (vaikka tunnustautuikin työläiskodin lapseksi) vaan amerikkalaisesta retorista perinteestä, joka on taasen velkaa fundamentalismille. Miellämme usein amerikkalaiset pinnallisiksi, mutta puhua ja vakuuttaa he osaavat – ja taustalla hämöttää siis Raamatun ja saarnamiesten kaunopuheisuus.

Löytyykö nyky-Suomesta samanlaisia kurjuuden kuvaajia kuin Minna Canth aikoinaan tai ranskalainen naturalisti Émile Zola, jotka ovat saavuttaneet historiallisina olentoina eräänlaisen salonkikelpoisuuden; heidän aikansa porvarit pitivät näitä kahta kirjailijaa hirviöinä. Onkin mukava nähdä, miten herras naiset kokoontuvat tänä vuonna Minna Canthin nimissä juhlistaakseen tämän työläiskirjailijan syntymän 160-vuotisjuhlaa.

Kovaa suomalaista pauperismin kuvausta edustavat Arto Salmisen naturalistiset romaanit *Paskateoria*, *Ei-kuori*, *Varasto* ja *Turvapaikka*, jotka ovat edustavia esimerkkejä zolalaisesta naturalismista. Sosialistisesta realismista ja sen edeltäjistä poiketen (esim. Maksim Gorki) Salmisella ei ole yhtään positiivista sankaria, johon lukija voisi samastua. Hänen päähenkilönsä ovat yhtä vastenmielisiä kuin teosten miljöötkin: kaikki tapahtuu yleensä itähälsinkiläisissä lähiöissä. Ja vaikka Tuula-Liina Varis sanoi kirjallisuusohjelmassaan, että hän ei rojhennut lukea *Paskateoriaa* raitiovaunussa sen mahdollisesti herättämän pahennuksen vuoksi, viittaavat Salmisen romaanit johonkin muuhun, johonkin kauniiseen – onko se sitten paratiisi tai utopia, jää lukijan pohdittavaksi.

Sata vuotta ennen Ehrenreichin *Nälkäpalkalla*-dokumenttia kirjoitti Jack London teoksensa *Kadotuksen kansa*. Suuri amerikkalainen Klondyken sankari halusi omistautua tutkivalle journalismille ja sukeltautui Lontoon ”kellarimaailmaan”, ”itäpäähän” (East Endiin) tarkoituksenaan kertoittaa tuon maailmanmetropolin työläisen ja ryyssyköhyhällistön arkea. London oli kynämies jos kuka, joten hänen lohduton Lontoon-kuvauksensa on ehdottomasti yhä lukemisen arvoinen – ja niin samanlainen kuin Ehrenreichin.

Jack London olikin vakaumukseltaan sosialisti, ja tätä hänen puoltaan ei ole oikeastaan koskaan tuotu aktiivisesti esille. Londonissa oli kuitenkin monta Jackia, ja hänen sosialisminsa oli varsin erikoista. Hän sai Marxin lisäksi vaikutteita esimerkiksi Nietzscheiltä ja Darwinilta. Londonia ajoi eteenpäin eräänlainen hänestä itsestään kumpuava (yhteiskunnallisen) oikeudenmukaisuuden vaatimus. Londonia kiehtoivat yksittäiset ihmiset ja heidän kohtalonsa. Tästä huolimatta *Kadotuksen kansa* on ennen kaikkea tendenssikirjallisuutta, ja senaikaisessa (1902) poliittisessa tilanteessa se ottaa kantaa vasemmistolaisuuden puolesta. London tarkastelee vuosisadan alun kodittomuutta ja kurjuutta – ja huomauttaa, tutkimusten mukaan asunnottomuus on Thatcherin jälkeisessä Englannissa noussut yhtä ripeästi kuin elintaso.

Samaa tutkivaa journalismia edusti aikanaan Günter Walraff, joka meni sananmukaisesti saksalaisen yhteiskunnan pohjalle (*Pohjalla*, 1985): hän naamioitui nimittäin turkkilaiseksi siirtotyöläiseksi ja koki kahden ja puolen vuoden aikana rasismia, syrjinnän ja hyväksikäytön kaikkein raaimmassa muodossaan. Siirtotyöläiset palvelivat eräänlaisilla orjamarkkinoilla ja olivat laajan hyväksikäytön kohteena. Walraff onnistui herättämään kirjoillaan saksalaisten huonon oman tunnon ja etenkin turkkilaiset siirtotyöläiset saivat sympatiaa osakseen. Tänä päivänä heidän sijaansa ovat tulleet suuret Itä-Euroopasta saapuneet laittomien siirtolaisten joukot. Walraffin teosten tyyli muistuttaa Hannu Karpo -journalismia, ja hänen vasemmistolaisuutensa oli tietenkin arkaa tavaraa aikana, jolloin sekä DDR ja Punainen Armeijakunta (Baader-Meinhof-ryhmä, Rote-Armee-Fraktion, lyh. RAF) olivat vielä voimissaan.

Kaikkea pauperismikirjallisuutta ei ole tietenkään suomennettu. Yksi ”alan perusteoksista” on amerikkalaisen Jacob A. Riisin *How the other half lives: studies among the tenements of New York* (1890), joka on myös eräänlainen sosiologian klassikko. Riisin mukaan tutkimuksen tekoaikana New Yorkin puolestatoista miljoonasta asukkaasta kolmannes joutui joko kerjäämään tai ottamaan vastaan köyhäinapua, joka oli senaikaista ”toimeentulotukea”; itse asiassa tasan 135 595 perhettä joutui tekemään näin. ”Totuus on, että kerjäläisyys kasvaa vuokrataloissa yhtä luonnollisesti ja nopeasti kuin rikkaruohot puutarhassa. Moraalinen rappio, samoin kuin rikollisuus, löytää siellä parhaan mahdollisen kasvuympäristön. Kaikki vuokratalomiljööni elämän puolet edistävät sen kasvua, ja kun se

on kerran juurtunut, se on yhtä vaikea kitkettävä kuin kaikkein vaarillisin kulkutauti.”

Riis kuvaa sosiaalista ja moraalista turmelusta värikkään rikkaruohometaforan avulla, tässä taas esimerkki amerikkalaisesta retoriikasta, ja saarnaa oman aikansa tyyliin opettavaisesti. Toisaalta hänen raporttinsa on mukavaa luettavaa, jos epätoivo ja kurjuuden kuvausta voi pitää mukavana.

Köyhyyttähän on usein myös idealisoitu, kuka pa ei tuntisi satuja, joissa pienessä mökissä asuu onnellinen perhe. Roope Anka saattaa naamioitua kerjäläiseksi aivan samalla tavalla kuin Bagdadin kalifi tai kuningas Sahriar; naamioituminen onkin hyvin tavallinen arkkityyppinen juonirakenne. Robin Hood joukkoineen on yhtä edustava köyhysjoukko kuin Jeesuksen opetuslapset ja myöhemmät apostolit.

Mielenkiintoinen lisä köyhyys- ja rosvoromantiikkaan on brasilialaisen Paulo Linsin Jumalan kaupunki (*Guds stad* [*Cidade de Deus*, 1997]. Svensk övers. av Örjan Sjögren. Bokförlaget Tranan, 2003. 601 s.), jota ei ole ikävä kyllä suomennettu. Brasilialaisen Fernando Meirellesin ohjaamasta filmistä *City of God* (2002) on tullut sen sisältämästä väkivallasta ja suorasta seksuaalisuudesta huolimatta kulttielokuva, joka on voittanut puolelleen hyvin erilaista yleisöä. Jotkut katsovat sitä toimintaelokuvana, toiset taas värikkäänä latinalaisamerikkalaisen kulttuurin panoraamana, mutta on myös niitä, jotka ovat kiinnittäneet huomiota siihen armottomaan köyhyyteen ja kurjuuteen, jota tämä Rio de Janeiron slummeissa tapahtuva kertomus kuvaa.

Elokuva perustuu brasilialaisen Paulo Linsin (s. 1958) osittain omaelämäkerralliseen romaaniin. Teoksessaan Lins kuvaa kauniisti tätä maanpäällistä helvettiä, Jumalan kaupunkia (*Cidade de Deus*), josta hän onnistui itse ponnistamaan ylös ja luomaan uran videotuottajana, kirjailijana ja tutkijana. Nyt tämä portugalinkielinen tiiliskiviteos on myös pohjoismaisten lukijoiden saavutettavissa, sillä Örjan Sjögren on tehnyt romaanista hyvän ruotsinnoksen (*Guds stad*). Se on merkittävä kulttuuriteko, kun otetaan huomioon, että kirjaa ei ole vielä käännetty edes englanniksi.

Teos on siis myös armoton slummikuvaus, jossa yhden päähenkilön, Busca-Pén, rooli on näytellä Paulo Linsin alter egoa, jonka avulla hän kertoo, tarkastelee ja jäsentää tapahtumia. Kertojana ja henkilönä Busca-Pé pysyttelee sivussa, hän on

vertauskuva siitä sosiaalisesta mobilisaatiosta, joka on kaiken kurjuuden keskelläkin mahdollista.

Jumalan kaupungissa pätevät viidakon lait: tapa tai tule tapetuksi. Järjestäytynyt rikollisuus, aseelliset ryöstöt, huumeet, prostituutio, raiskaukset, murhat ja perheväkivaltakotaukset seuraavat toisiaan. Lins kuvaa kirjassaan laitapuolen kundien elämää, tavalliset ihmiset eivät häntä kiinnosta. Jumalan kaupungissa gangsterin alut saavat olla onnellisia, jos elävät 20-vuotiaiksi: aseelliset ryöstöt aloitetaan mielellään alle 10-vuotiaina. Käyttäytymismallit löydetään vanhemmilta tappajilta ja aseita kannetaan avoimesti näkyvillä. Sillä poliisi ei Jumalan kaupungin kaduille uskalla kuin poikkeustapauksissa, ja sillä ei olekaan mitään väliä, koska poliisit ovat aina korruptoituneita ja jopa gangstereita julmempia tappajia.

Linsin romaani sisältää inhorealismia pahimmasta päästä, mutta myös kauniita decamerone-maisia rakkaustarinoita, joissa aisankannattajia jymäytetään, mutta vain tiettyyn rajaan asti. Jumalten kaupungissa ihmisten moraalit on jatkuvasti koetuksella. Mikään ei ole pyhää. Huumeet ja raha hallitsevat, ja parhaat selviytymisstrategiat opitaan kaduilla?

Onko Linsin romaani sitten totta? Onko kyseessä aito pauperismikuvaus? Näin hän ainakin väittää: hän on itsekin toiminut sosiaalityöntekijänä kirjan pahamaineisissa kortteleissa – ja onhan hän syntynyt siellä. Brasilian hallitus on aina ollut huolissaan suurkaupunkien slummialueiden rikollisuudesta, joka vaikuttaa negatiivisesti turismiin. Jumalan kaupunki on joka tapauksessa uusi osoitus eteläamerikkalaisen romaanin elinvoimaisuudesta: se on varsin perinteisellä (maaginen realismi) tavalla rakennettu kiehtova symbolistinen kuvaus siitä, miten raaka kapitalismi heittelee ja pyörittää pientä ihmistä.

Linsin romaanin monitasoisuus palauttaa meidät takaisin alkuun: Kun kirjailija edustaa maagista realismia, avautuu teksti monenlaisille tulkinnolle, joista poliittis-yhteiskunnallinen on yksi varteenotettava mahdollisuus. Sitä voidaan siis käyttää hyvinkin erilaisten intressien ajamiseksi. Elokuvateollisuus on vain yksi näistä. Rikollisuus ja rosvoromantiikka eivät varmaan ole omiaan houkuttelemaan Jumalten kaupunkiin turisteja, vai ovatko? Extreme-matkailuhan on tämän päivän trendi.

KIRJALLISUUS

- EHRENREICH, BARBARA: Nälkápalkalla. Helsinki: WSOY, 2003
- LINS, PAULO: Guds stad. Stockholm: Tranan, 2003
- LONDON, JACK: Kadotuksen kansa. Helsinki: Sosiaalidemokraattinen raittiusliitto, 1987
- ORWELL, GEORGE: Puilla paljailla Pariisissa ja Lontoossa. Helsinki: WSOY, 1985
- RIIS, JACOB A.: How the other half lives: studies among the tenements of New York. New York: Cambridge, 1970
- SALMINEN, ARTO: Turvapaikka. Helsinki: Otava, 1995
- SALMINEN, ARTO: Varasto. Helsinki: Otava, 1998
- SALMINEN, ARTO: Paskateoria. Helsinki: Otava, 2001
- SALMINEN, ARTO: Ei-kuori. Helsinki: Otava, 2003
- STEINBECK, JOHN: Vihan hedelmät. Helsinki: Tammi, 1989 (1944)
- STEINBECK, JOHN: Matkalla Neuvostoliitossa. Helsinki: Tammi, 2002
- WALRAFF, GÜNTER: Pohjalla. Helsinki: Kirjayhtymä, 1986.